Mr Milica Kovačević,
doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu

ODGOVORNOST MALOLETNIH UČINILACA KRIVIČNIH DELA*

SAŽETAK: U radu su sažeto razmotreni neki aspekti problema krivične odgovornosti maloletnih lica. Uočeno je da je osobenom tretiranju ovog pitanja posebno doprinelo izdvajanje pojma razbora, odnosno specifične maloletničke uračunljivosti, u drugoj polovini XVIII veka. Iz sadržine pojma razbora proizlazi da svesna i voljna komponenta uračunljivosti nisu istovetne kod maloletnih i punoletnih lica. Tako je krivica maloletnika dobila obrise posebne kategorije, jer je reč o odgovornosti lica koje se tek razvijaju i uče da suštinski razlikuju dobro od zla, što je potom izuzetno bitno uticalo na sankcionisanje njihovog kriminalnog ponašanja. Naime, i mere reagovanja na krivična dela maloletnih učinilaca moraju biti osobene, pa se stoga pre svega počinju primenjivati vaspitne mere, o čemu se takođe ukratko govori u radu.

Ključne reči: maloletni učinioci krivičnih dela, uračunljivost, krivica, vaspitne mere

U dalekoj prošlosti nije se uviđala razlika između odgovornosti za krivično delo koju snosi odrasla osoba, sa jedne, i maloletnik, sa druge strane. Ovakvo stanje stvari ne treba da nas osobito začuđuje ukoliko imamo u vidu da se pre mnogo vekova nedovoljno znalo o složenosti ljudske psihe uopšteno, te je utoliko manje postojala mogućnost da se ispravno razume način na koji se dete upušta u pojedina nedozvoljena ponašanja. Razvoj nauke i relativno nova istraživanja doprineli su uvažavanju stanovišta da maloletnike treba tretirati

* Rad primljen: 02. 02. 2012. godine.

rati na osoben način. Tako tek od početka XX veka možemo govoriti o suštinskom vrednovanju i uvažavanju posebnosti i potreba maloletnih prestupnika, jer se od tada uz represivne mere počinje primenjivati i set vaspitnih mera.¹ Do formiranja zasebnih sudova, odnosno drugih instanci, čija će nadležnost biti isključivo vođenje postupka protiv maloletnih učinilaca krivičnih dela, te do donošenja posebnih procesnih pravila za ovu kategoriju prestupnika dolazi znatno kasnije.

Ipak, i pored suštinskog nerazumevanja mehanizama koji utiču na pojavu maloletničke delinkvencije, pojedine ustupke u pogledu sankcionisanja kriminaliteta maloletnih lica poznavala su zakonodavstva mnogih država još od davnih dana, zapravo još od početaka formalizovane krivičnopravne reakcije. Ovo je posledica sasvim prirodne težnje da se napravi razlika u strogosti reagovanja spram odraslih lica i spram onih koji tek odrastaju. Tako je u rimskom Zakonu dvanaest tablica predviđena mogućnost blažeg kažnjavanja maloletnika za krivična dela javne krađe i oštećenje poljoprivrednih plodova.² U starom Rimu jedino deca uzrasta do 7 godina nisu mogla snositi nikakvu odgovornost za protivpravna dela, za decu starosti od 7 do 10 godina važila je oboriva pretpostavka o sposobnosti da shvate smisao nedozvoljenog ponašanja, dok su maloletnici uzrasta između 10 i 14 godina smatrani krivično odgovornim.³ Podela na navedene kategorije bila je relevantna tek utoliko što su maloletnici stariji od 7 godina, dakle oni koji se nisu smatrali decom, mogli biti kažnjeni drugačije u odnosu na odrasle ili nešto blaže.⁴

U doba kada se još ne uvažava činjenica da maloletnik nije u stanju da snosi odgovornost za svoje postupke jednako kao odrasla osoba, ili preciznije rečeno kada još nije bilo moguće objasniti razlike u funkcionisanju psihe deteta i odraslog, važno je pravilo da nezrelost i nedoraslost maloletnika nadomešćuje njegova „zločinačka volja” (*malitia supplet aetatem*), te da utoliko nema potrebe da krivičnopravni status maloletnika bude bitno drugačiji u odnosu na odrasla lica. Opisani status maloletni prestupnici će zadržati i tokom srednjeg veka. Tako germansko pravo iz tog doba samo decu do 7 godina sma-

¹ Tako: Z. Nikolić, *Savremena penologija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2009, str. 86.

² Prema: S. Knežević, *Maloletničko krivično pravo*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2010, str. 14.

³ Prema: Lj. Radulović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 2010, str. 35.

⁴ Tako: O. Perić, N. Milošević, I. Stevanović, *Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima*, Centar za mir i razvoj demokratije, Beograd, 2008, str. 13.

tra krivično neodgovornom, dok deca starosti između 7 i 12 godina mogu biti sankcionisana, s tim što se kazna ublažava.⁵

Dakle, tokom izuzetno dugog perioda krivičnopravne reakcije nije postojao poseban sistem sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, već su oni smatrani za prestupnike u procesu odrastanja, te su u tom smislu mogli računati tek na svojevrсну bolestivost onih koji su odlučivali o sankciji. Zakonodavac je uzimao u obzir jedino to što maloletnik još nije sasvim zreo, možda pre u fizičkom nego u duhovnom smislu. Jednostavno, u starom i srednjem veku nije bilo nikakvih preduslova za zasebno tretiranje maloletnika. Zapravo, nije se ulazilo u problematiku etiologije kriminaliteta ni u najelementarnijoj formi, stoga nije bilo moguće govoriti o nekakvoj različitoj uslovljenosti kriminaliteta maloletnih i punoletnih lica, pa je logično da nije bilo ni osnova za bitno drugačije kažnjavanje ove dve kategorije prestupnika za slične delikte. O navedenom slikovito svedoči i to što Dušanov zakonik, sačinjen 1349. i dopunjen 1354. godine, kao monumentalni spomenik srpske kulture i dokument koji je nesporno nadahnut značajnim humanim idejama, ne sadrži odredbe koje bi se ticale posebnog krivičnog sankcionisanja maloletnika.⁶

POJAVA INSTITUTA RAZBORA

Na izdvojeno tretiranje maloletnika kao subjekta krivičnog postupka i na poseban položaj maloletnog učinioca krivičnog dela posebno bitno je uticalo uvođenje instituta razbora. Ovaj institut se pojavljuje u drugoj polovini 18. veka i, veoma uprošćeno rečeno, predstavlja poseban oblik uračunljivosti koja se odnosi samo na maloletnike.⁷ Konačno je uočeno da postoje neke važne nepodudarnosti u funkcionisanju mentalnog aparata maloletne i punoletne osobe. Pre svega, došlo se do zaključka da se ne može tek tako poći od pretpostavke da je maloletnik sposoban da shvati značaj i smisao nedozvoljenog ponašanja. Dakle, iako pri ispitivanju krivice odrasle osobe za izvršeno krivično delo važi pretpostavka da ona jeste uračunljiva, to jest sposobna da shvati socijalni i vrednosni smisao određenih radnji i postupaka, te da potom voljno kontroliše sopstveno postupanje, u slučaju utvrđivanja krivice maloletnog učinioca krivičnog dela takva pretpostavka ne stoji.

⁵ Prema: D. Jovašević, *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*, Pravni fakultet u Nišu, Niš, 2010, str. 36.

⁶ Tako: D. Jovašević, *op. cit.*, str. 39.

⁷ Tako: Lj. Radulović, *op. cit.*, str. 36.

Od ovog momenta uračunljivost maloletnika tvori zasebnu kategoriju u odnosu na uračunljivost punoletne osobe, a takva posebna maloletnička uračunljivost označava se terminom razbor. Prvi put se razbor u jednom zakonskom tekstu pominje u Toskanskom krivičnom zakoniku (*Codice Leopoldino*) iz 1786. godine.⁸ Sa pojavom razbora dolazi do revolucionarne promene, pa se sada prihvata tek pretpostavka da je maloletnik, kao i punoletno lice, sposoban da voljno kontroliše svoje postupke, s tim što više nema pozitivne pretpostavke u pogledu postojanja predispozicija za pravilno shvatanje smisla i značaja sopstvenih postupaka. Pravilno je uočeno da, s obzirom da maloletnik proživljava fazu duhovnog i telesnog razvoja, postoji mogućnost da on još nije dostigao nivo na kome jednako kao i odrasla osoba može da razlikuje dobro od zla, a ukoliko se u konkretnom slučaju ispostavi da takva sposobnost shvatanja nije postojala može se pristupiti isključivo izricanju i primeni kakve vaspitne mere, a ne i kažnjavanju.⁹

Institut razbora je bio od ogromnog uticaja za pravilnije shvatanje maloletničkog kriminaliteta, a svakako i za buduće svrsishodnije reagovanje spram maloletnih prestupnika. Naime, neretko maloletnik još uvek nije sposoban da barata moralnim kategorijama i da pravilno razume vrednosni aspekt određenih zbivanja. On se nepromišljeno i bez prethodnog sagledavanja i razumevanja posledica upušta u pojedine radnje, te se otuda njegova krivična odgovornost ne može poistovećivati sa krivicom odrasle osobe. Dok se kod punoletne osobe bez zadržke kreće od pretpostavke da je ona mentalno zdrava, odnosno da su svesna i voljna komponenta na zadovoljavajućem nivou, osim ukoliko neki očigledni pokazatelji ukazuju na to da to nije tako, te se od ove pretpostavke prelazi na ispitivanje toga da li je odrasla osoba bila svesna svog dela i želela njegovo izvršenje, odnosno na utvrđivanje krivice, kod maloletnika same po sebi ne stoje nikakve pretpostavke u pogledu njegove uračunljivosti. Otuda za lice koje nije prešlo zakonom predviđeni starosni cenzus prvo treba utvrditi da li je uopšte sposobno da shvati značaj krivičnog dela, pa se tek po dobijanju potvrdnog odgovora može pričati o bilo čemu drugom. Tako je institut razbora, otvorio put ka zasebnom položaju maloletnika kada je u pitanju krivična odgovornost, što je kasnije rezultiralo posebnim sistemom sankcija, pa na kraju i zasebnim sistemom maloletničkog krivičnog prava.

Međutim, ovim nisu otklonjene sve nejasnoće u vezi sa specifičnom odgovornošću maloletnih učinilaca krivičnih dela. Zapravo, definisani pojam razbora je vremenom morao poprimiti drugačiji sadržaj, jer je praksa ukazivala na to da se uračunljivost punoletne i maloletne osobe ne razlikuju uvek

⁸ Prema: Lj. Radulović, *op. cit.*, str. 36.

⁹ Lj. Radulović, *op. cit.*, str. 36.

i samo u intelektualnoj komponenti. Upravo obratno, maloletnik može dosegnuti visok nivo shvatanja smisla i vrednosti svojih postupaka, te sasvim dobro razlikovati ispravno od neispravnog, a da pri tome ipak nije u stanju da se samosavlada u situaciji kada se nađe pred izazovom kriminalnog ponašanja. Dakle, problem nije nužno u intelektualnoj, već veoma često u voljnoj komponenti maloletnikovog mentalnog sklopa. S obzirom da maloletnik prolazi kroz burnu fazu razvoja i adolescencije, kroz hormonski disbalans i nesrazmeru u razvijenosti duha i tela, jasno je da se problem može javiti upravo u sferi samokontrole. Stoga se uviđa da razbor možda ne bi trebalo da se svede samo na mogućnost shvatanja smisla i značaja preduzetih radnji i postupaka, već da bi on morao obuhvatati i kapacitet maloletnika da usmerava i kontroliše sopstvene postupke u skladu sa njihovim vrednosnim predznakom.

Prošireni pojam razbora svoje mesto našao je prvi put u Nacrtu Švajcarskog krivičnog zakonika iz 1893. godine, na koji je veoma uticao rad teoretičara Karla Stosa (*Carl Stooss*). Iz Švajcarske se ovaj uticaj tokom XX veka proširio i na mnoga druga evropska zakonodavstva.¹⁰ Stos među prvim ukazuje na nemogućnost maloletnika da, i pored razvijene intelektualne komponente ličnosti, sledi ono što mu razum govori.¹¹ Zahvaljujući švajcarskom teoretičaru razbor se konačno doživljava na eklektički način, pa se osim intelektualne u obzir uzima i voljna komponenta. Otuda se kasnije sve manje govori o razboru, a sve više o zrelosti, razvijenosti i sličnim pojmovima.¹²

Tako je uvođenjem razbora, kao instituta koji obuhvata specifičnu (ne)spособnost maloletnika da shvata i da se samokontroliše, otvoren put kreiranju osobenih sredstava krivičnogpravnog reagovanja na maloletničku delinkvenciju. Maloletnik kao neizgrađena ličnost mora biti u prilici da se osloni na pravni sistem koji uzima u obzir ovu činjenicu,¹³ i koji će mu stoga, pored prekora, ponuditi mere vaspitnog, edukativnog i uopšte zaštitnog karaktera. Takvog sistema ne bi bilo ni danas da se putem izdvajanja i postepenog definisanja pojma razbora nije počelo govoriti o tome da između krivične odgovornosti punoletnih i maloletnih lica postoje bitne razlike.

¹⁰ O ovome i detaljno o prirodi krivične odgovornosti maloletnika: D. Drakić, *O krivičnoj odgovornosti maloletnika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2010.

¹¹ Prema: O. Perić, N. Milošević, I. Stevanović, *op. cit.*, str. 18.

¹² Tako: O. Perić, N. Milošević, I. Stevanović, *op. cit.*, str. 18.

¹³ O tome u: B. Cvjetko, „Pripremni kolokvij za XII međunarodni kongres AIDP-a o kaznenopravnoj odgovornosti maloletnika u nacionalnom i međunarodnom kaznenom pravu”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 10, broj 1/2003, str. 230.

ODGOVORNOST MALOLETNIH UČINILACA KRIVIČNIH DELA U PRAVU SRBIJE

Srbija nije kasnila za najnovijim saznanjima na polju suzbijanja maloletničkog kriminaliteta. Tako je Kaznitelni zakonik za Knjaževstvo Srbiju iz 1860. godine predviđao krivičnu odgovornost maloletnika uzrasta između 12 i 16 godina, ali samo ukoliko se utvrdi da su delo učinili sa razborom, mada sam institut razbora u tekstu zakonika nije bio sadržinski određen. Stoga je ovo pitanje bilo prepušteno praktičarima i njihovom tumačenju, iako je u Srbiji u to doba malo sudija imalo formalno pravničko obrazovanje.¹⁴ Ipak, samo pominjanje razbora svedoči o tome da se ulazilo u izuzetno složenu i na nivou Evrope malo razjašnjenu problematiku maloletnikove sposobnosti da uopšte odgovara za krivično delo, odnosno da krivična odgovornost odraslih i maloletnih nije poistovećivana.

Što se tiče nekih od zakona koji su kasnije važili na teritoriji naše zemlje, i oni su se na osoben način osvrtni na pitanje krivične odgovornosti maloletnih lica. Ipak, ovu problematiku pratila je izvesna nedorečenost koja je i danas prisutna,¹⁵ a u koju, usled obima ovog rada, nije moguće zalaziti. Pomenimo Krivični zakonik iz 1947. godine koji govori o pojmu duševne razvijenosti, kao preduslovu za kažnjavanje maloletnika, pri čemu vrsta i mera kazne zavise od stepena duševne razvijenosti koji je maloletnik dosegao.¹⁶ Najveće promene donosi Novela Krivičnog zakonika iz 1959. godine, gde se pod jakim uticajem postulata Pokreta društvene odbrane,¹⁷ faktički gubi podela na krivično odgovorne i krivično neodgovorne maloletnike, a stepen duševne razvijenosti maloletnika je pre svega od uticaja pri odabiru vaspitnih mera, koje se ističu u prvi plan kao osnovne sankcije za maloletnike.

Aktuelni Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnoj odgovornosti maloletnih lica (*Službeni glasnik RS*, broj 85/05, skraćeno: ZOMUKD) ne govori generalno o kriviči maloletnog učinoca krivičnog dela. ZOMUKD, za razliku od Krivičnog zakonika (*Službeni glasnik RS*, broj 85/05 85/2005, 88/2005. – ispr., 107/2005. – ispr., 72/2009. i 111/2009), ne sadrži odredbe opšteg karaktera koje bi definisale kriterijume na osnovu kojih se utvrđuje da li je jedno lice krivo za izvršeni delikt, te da po tom osnovu može biti i sankcionisano. Ovakvo opredeljenje je sasvim u duhu zaštitničkog (*welfare*) modela na koji se u velikoj meri oslanja naše maloletničko krivično pravo, a koji polazi od toga da maloletnicima treba pružiti mere staranja, pomoći

¹⁴ Tako: Lj. Radulović, *op. cit.*, str. 37, 38.

¹⁵ Tako: D. Drakić, *op. cit.*, str. 51.

¹⁶ Prema: D. Drakić, *op. cit.*, str. 39.

¹⁷ Lj. Radulović, *op. cit.*, str. 40.

i zaštite, te da društvo u tom smislu pre ima obaveze, nego ovlašćenja da kažnjava maloletnika.

Ipak, pojam krivice se spominje, i to samo u čl. 28. ZOMUKD, kojim se određuje da je uslov za izricanje kazne maloletničkog zatvora visok stepen krivice starijeg maloletnika.

Pri izricanju vaspitnih mera govori se samo o pojmu zrelosti (čl. 12. ZOMUKD), gde se taj pojam pre može shvatiti u korelaciji sa sveukupnom mentalnom i telesnom razvijenošću maloletnika i njegovim potrebama za određenim vaspitnim uticajem koji će se vršiti kroz vaspitnu meru, nego sa pojmom razbora i njegovom voljnom i svesnom komponentom.

Tako bi se možda moglo reći da je pojam krivične odgovornosti maloletnika marginalizovan u našem pravu, osim kada je reč o kazni maloletničkog zatvora, te da je krivično delo (tačnije protivpravno ponašanje ukoliko je krivica isključena) simptom vaspitne zapuštenosti na koju treba reagovati pre svega u cilju zaštite interesa maloletnika i opšteg interesa, ali uz što manje primese represivnog delovanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iako pojam razbora, odnosno osobene maloletničke uračunljivosti, danas nema ni približno onaj značaj koji je imao u trenutku svog prvog pojavljivanja na sceni krivičnopravne reakcije, njegov sveukupni uticaj i doprinos formiranju zasebnog maloletničkog krivičnog prava je nemerljiv.

Institut razbora poslužio je u prvom trenutku izdvojenom posmatranju maloletničke krivične odgovornosti u odnosu na krivicu punoletnih lica. Međutim, kako su se sve više uočavale nepomirljive razlike između krivice ove dve grupe lica, ispostavilo se da zapravo ne treba ni govoriti o krivici maloletnog lica u punom i pravom smislu te reči. Naime, ako u slučaju punoletnog lica ima smisla težnja da ono bude kažnjeno zato što se svojom slobodnom voljom i kao razumno biće opredelilo za zabranjeno ponašanje, u slučaju maloletnih lica takvo sankcionisanje je neretko potpuno neprimereno. Maloletnik je biće koje raste i čije se karakterne osobine tek formiraju, stoga na njega obično ne treba uticati penalnim merama, već ga usmeriti, obrazovati i edukovati kroz, otuda u današnjem maloletničkom krivičnom pravu najzastupljenije, vaspitne mere. Svakako, ne treba gubiti iz vida da osnov za primenu vaspitnih mera, a u retkim slučajevima i za primenu kazne maloletničkog zatvora, ipak jeste preduzimanje inkriminisanog ponašanja sa izvesnim stepenom shvatanja i htenja, jer u protivnom ne bi ni bilo reči o maloletničkom krivičnom pravu, već o nekim drugim sistemima staranja o maloletnim licima.

LITERATURA

- Drakić, D., *O krivičnoj odgovornosti maloletnika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2010.
- Jovašević, D., *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*, Pravni fakultet u Nišu, Niš, 2010.
- Knežević, S., *Maloletničko krivično pravo*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2010.
- Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., *Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima*, Centar za mir i razvoj demokratije, Beograd, 2008.
- Radulović, Lj., *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 2010.

THE RESPONSIBILITY OF JUVENILE DELINQUENTS

Milica Kovačević LL. M.

Ph. D. student of the Faculty of Law, University of Belgrade

S u m m a r y

The paper discusses the problem of criminal responsibility of juvenile delinquents. In this sense, the notion of discernment, which emerged in the second half of the 18th century, is of vital essence. Conscious and voluntary components of accountability are not identical for juvenile delinquents and for adult individuals, which should also affect significantly the punishment. Criminal responsibility of juvenile delinquents is a special category, because juveniles are still developing and learning to distinguish good from evil. In that sense, in most cases corrective measures should be applied towards juvenile delinquents.

Keywords: juvenile delinquents, accountability, criminal responsibility, corrective measures.